

OD REDAKCJI

W grudniu 2018 r. mija sto lat od powstania Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (KPRP), która od początku swego istnienia była bolszewicką ekspozyturą i występowała przeciwko odzyskanej niepodległości państwa polskiego. Siedemdziesiąt lat temu z kolei, w grudniu 1948 r., została utworzona Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR), kontrolująca wszystkie dziedziny życia państwa i społeczeństwa. Obie te rocznice stanowią pretekst do przypomnienia charakteru i roli partii komunistycznych w historii Polski i krajów Europy Środkowo-Wschodniej, a także w innych częściach świata. Problem został potraktowany bardzo szeroko – studia objęły również zagadnienia związane z funkcjonowaniem władzy sprawowanej przez komunistów. Po raz pierwszy też redakcja „Pamięci i Sprawiedliwości” pozyskała do współpracy nad tomem tak liczne grono autorów z zagranicy: Stanów Zjednoczonych, Rosji, Czech, Węgier i Ukrainy.

Numer otwiera esej Johna Radzilowskiego, przybliżający rzeczywisty charakter Komunistycznej Partii Stanów Zjednoczonych (CPUSA), która choć nigdy nie była partią masową, zyskała poparcie wielu wpływowych osób z kręgów politycznych i kulturalnych. Historiografia lewicowo-liberalna przez wiele lat przedstawiała CPUSA jako ugrupowanie o rodzimym rodowodzie i ograniczonych związkach z Moskwą, walczące o przestrzeganie praw obywatelskich i równości rasowej. Dopiero otwarcie tajnych archiwów po 1991 r. pokazało, że rację miała tzw. szkoła rewizjonistyczna, podkreślająca, że partia ściśle kierowała się politycznymi i operacyjnymi dyrektywami sowieckich służb bezpieczeństwa i była głęboko zaangażowana w działalność szpiegowską jako agentura wpływu na rzecz Związku Sowieckiego.

W drugim esej Mirośław Szumiło podjął niezwykle kontrowersyjny temat „żydokomuny”, czyli dużej liczby Żydów w strukturach władzy komunistycznej w Polsce po 1944 r. Swoje rozważania oparł na dotychczasowych ustaleniach historyków, zawartych w opracowaniach i publikacjach źródłowych, oraz na wynikach własnych badań. Podjął próbę weryfikacji mitu „żydokomuny”, tzn. ustalenia, czy Żydzi rzeczywiście zajmowali tak wiele i tak wysokich stanowisk w aparacie władzy „Polski Ludowej”. Przyjrzał się także przyczynom zaangażowania Żydów po stronie komunistów i ich awansu w aparacie władzy oraz problemowi ich tożsamości narodowej.

Janusz Wrona podsumował natomiast rolę PZPR w życiu państwa i społeczeństwa polskiego, podkreślając, że od początku swego istnienia sprawowała ona niemal absolutną kontrolę nad polityką wewnętrzną i zagraniczną, administracją, ekonomią i oficjalnymi przejawami życia społecznego, przenikając wszystkie dziedziny aktywności Polaków. W szczytowym momencie rozwoju liczebnego partia zrzeszała blisko 3,2 mln członków, czyli ok. 15 proc. dorosłych mieszkańców Polski.

Dział „Studia” otwiera tekst Michała Lubiny, który przedstawił fenomen Komunistycznej Partii Birmy, stanowiącej bardzo ciekawy i nietypowy przypadek na mapie światowego ruchu komunistycznego. Partia wyrosła z rodzimych tradycji, przez długi czas była niezależna ideologicznie i politycznie zarówno od Moskwy, jak i od Pekinu. Kilkakrotnie bliska zdobycia władzy, za każdym razem przegrywała jednak rywalizację. Mimo to aż do swego upadku w 1989 r. niezmiennie pozostawała drugą siłą polityczną w kraju. Początkowo niezależna ideologicznie, z mocnym pręchyłem nacjonalistycznym, z czasem przyjęła maoizm, co ostatecznie doprowadziło ją do klęski.

Kiriłł Bołdowski i Nikita Piwowarow przeanalizowali politykę nomenklaturową Komitetu Centralnego Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) (WKP(b)) w latach II wojny światowej i w pierwszych latach powojennych. Omówili zmiany list stanowisk nomenklaturowych i wahania ich liczebności, zwracając uwagę na czynniki wewnętrzne i zewnętrzne wpływające na ten proces. Aleksiej Fiedorow podjął zbliżony temat – scharakteryzował skalę, przyczyny i mechanizmy rotacji na stanowiskach pierwszych sekretarzy regionalnych komitetów WKP(b) w latach 1946–1952. Wskazał w szczególności na rolę czystek personalnych inspirowanych przez Stalina.

Następny tekst, autorstwa Piotra Olechowskiego, poświęcony jest metodom działania sowieckich służb specjalnych w stosunku do Polaków we Lwowie w latach 1944–1946. Omówiono w nim kolejne fale aresztowań z kulminacją w ramach antypolskiej akcji w styczniu 1945 r., a następnie przedstawiono przebieg przesłuchań zatrzymanych Polaków. Autor skorzystał z akt osobowych spraw kryminalnych, przechowywanych w archiwach Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (dawnym KGB), dotąd zupełnie nieznanymi w polskiej historiografii.

Studium Jana Cholinskiego *Klucz do sowietyzacji Czechosłowacji* przybliżyło myśl polityczną czechosłowackiego emigracyjnego prezydenta Edvarda Beneša i jego prosowieckich współpracowników oraz praktyczną realizację ich zamierzeń w latach 1940–1948. Dużo miejsca poświęcił autor przy tym krytycznej analizie propagandowej książki ministra rządu emigracyjnego Huberta Ripki, zatytułowanej w tłumaczeniu na język polski „*Ze Wschodem i Zachodem*”, promującej prosowiecką orientację obozu Beneša. W kolejnym artykule trzech czeszy autorzy: Jakub Šlouf, Marián Lóži i Matěj Bílý, zaprezentowali proces formowania i rozwoju regionalnych i lokalnych elit Komunistycznej Partii Czechosłowacji w latach 1945–1956.

Mateusz Sokulski ukazał z kolei proces jednoczenia Polskiej Partii Robotniczej (PPR) i Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) z perspektywy komunistów jugosłowiańskich, którzy z uwagą śledzili rozwój sytuacji politycznej w Polsce. W związku z konfliktem jugosłowiańsko-sowieckim w 1948 r. zmienił się sposób propagandowego prezentowania wydarzeń w krajach bloku sowieckiego.

Csaba Káli przenosi natomiast czytelnika na Węgry, charakteryzując przemiany składu społecznego i pokoleniowego elit węgierskiej partii komunistycznej w latach 1948–1962. Uczynił to przede wszystkim na przykładzie kadry kierowniczej aparatu partyjnego w okręgu Zala.

Ksiądz Dominik Zamiatła podjął w swojej analizie dotychczas nieporuszone w szerszy sposób zagadnienie współpracy pionów odpowiadających za prowadzenie polityki wyznaniowej w Polsce i Czechosłowacji w okresie komunistycznej dyktatury. Autor skupił się na omówieniu regularnie organizowanych spotkań urzędów ds. wyznań obu państw, korzystając zarówno z polskich, jak i czechosłowackich źródeł archiwalnych.

Przemysław Gasztold przybliżył okoliczności powstania i działalność Komunistycznej Partii Polski Kazimierza Mijala, analizując jej związki z maoizmem chińskim, a przede wszystkim z Albanią. Przypomnił przy tym sylwetkę samego Mijala i kulisy powstania tego ugrupowania w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych przy znacznym zaangażowaniu dyplomatów albańskich w Warszawie. Działalność mijalowców potraktował jako element szerszego zjawiska polegającego na pogłębianiu rozdzwiewu między Chińską Republiką Ludową a Związkiem Sowieckim.

Studium przypadku autorstwa Piotra Brzezińskiego ukazało funkcjonowanie struktur PZPR w okresie przełomów politycznych w PRL (1956, 1970, 1980/81) na lokalnym poziomie małego miasta, jakim był Pruszcz Gdański.

Sylwia Szyc postawiła zaś pytanie o rzeczywisty charakter „przyjaźni” pomiędzy PZPR a Partią Pracy Korei w latach osiemdziesiątych. Z pozoru intensywne kontakty między tymi partiami uległy poważnemu rozluźnieniu w drugiej połowie dekady gdy Polska nawiązała oficjalne stosunki dyplomatyczne z Koreą Południową.

Switłana Soroka przedstawiła politykę rządzącej partii komunistycznej i Komsomołu wobec nieformalnych stowarzyszeń młodzieżowych na Ukrainie Sowieckiej, które w okresie pierestrojki rozwinęły swoją działalność w opozycji do oficjalnych organizacji młodzieżowych.

Bartosz Gromko omówił stan badań nad historią Włoskiej Partii Komunistycznej, wskazując obszary wymagające dalszego, pogłębionego poznania i opisanie.

Dział „Varia” składa się z czterech artykułów. Pierwsze dwa teksty poruszają ważną problematykę z zakresu dziejów II Rzeczypospolitej: rozbiórki soboru Aleksandra Newskiego na placu Saskim w Warszawie autorstwa Michała Zarychty oraz procesu kształtowania się kadr Ministerstwa Spraw Zagranicznych II RP – Wojciecha Skóry. Zarychta nie tylko opisał przebieg toczącej się u progu wolnej Polski dyskusji na temat usunięcia symbolu zależności Polski od Rosji, lecz także przedstawił proces współpracy wielu instytucji odrodzonego państwa w celu oczyszczenia przestrzeni symbolicznej polskiej stolicy. Wojciech Skóra z kolei zarówno omówił kształtowanie się kadr Ministerstwa Spraw Zagranicznych II RP, jak i udzielił odpowiedzi na postawione pytanie: czy zostały one zdominowane przez oficerów wojskowych.

W tej części numeru znalazły się także dwa teksty zagranicznych autorów: Rusłany Dawydiuk poświęcony pamięci o Symonie Petlurze, kultywowanej wśród jego byłych współpracowników i podwładnych mieszkających w międzywojennym województwie wołyńskim, oraz Adama Zítka o postawach czeskiej mniejszości na Wołyniu w okresie

okupacji niemieckiej w latach 1941–1944, a w szczególności jej stosunku do konfliktu polsko-ukraińskiego.

Do części „Dokumenty” weszły trzy teksty źródłowe. Dział otwiera dokument: *Statut Biura Specjalnego MBP* opracowany przez Roberta Spałka, który umiejscawia go na szerokim tle czystek przeprowadzonych w elitach komunistycznych (PPR–PZPR) w Polsce między 1948 r. a 1956 r. Rafał Łatka podał do druku dokument pochodzący ze zbiorów Sekretariatu Prymasa Polski (przechowywanych w Archiwum Archidiecezji Warszawskiej) poświęcony spojrzeniu kard. Stefana Wyszyńskiego na propagowaną przez ekipę Edwarda Gierka „normalizację” relacji państwo–Kościół. Wspomniany materiał jasno udowadnia, jak daleko idące wyczucie polityczne miał prymas Polski. Ostatni z tekstów źródłowych przygotowany został przez Przemysława Benkena. Dotyczy on sytuacji religijnej w Chinach, ze szczególnym uwzględnieniem Kościoła katolickiego. Prezentuje sprawozdanie z dyskusji odbytej 20 sierpnia 1987 r. przez radcę Ambasady PRL w Pekinie z zastępcą kierownika Pracowni Badawczej w Urzędzie do spraw Religii przy Radzie Państwa Chińskiej Republiki Ludowej

Zawartość numeru uzupełnia pięć recenzji przygotowanych przez: Marka Bogdana Kozubela, Kajetana Hamerlaka, Piotra Olechowskiego, Tadeusza Ruzikowskiego i Bartosza Kapuściaka. W dziale „Konferencje” znalazło się omówienie sesji naukowej: *Dąbrowszczacy w trzech odsłonach: wojna domowa, II wojna światowa, PRL* zorganizowanej przez Instytut Pamięci Narodowej i Muzeum II Wojny Światowej (przygotowane przez Daniela Czerwińskiego i Mateusza Kubickiego) oraz interesująca relacja Patryka Pleskota z debaty o stanie wojennym w Nairobi.

*Rafał Łatka
Mirosław Szumiło*